

ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان جامعه اسلامی از دیدگاه منابع اسلامی با تکیه بر

بیانات مقام معظم رهبری

سمیرا بیگی *

چکیده

رشد و پیشرفت هر جامعه‌ای در گرو عملکرد صحیح مسئولان جامعه است؛ انتقاد از مسئولین در خصوص بررسی ضعفها و عیوب آنها در راستای انجام وظایف حکومتی و مدیریتی است. انتقاد صحیح از مسئولین باید از یک سری ویژگی ها برخوردار باشد تا مسئولین انتقاد از سوی مردم را پذیرا باشند؛ برای اینکه هدف اصلی انتقاد که تکامل و اصلاح فرد و جامعه است و مورد تأکید دین اسلام نیز می‌باشد، محقق شود، لازم است نقد مبتنی بر اصول و ویژگی های صحیح انجام شود. بهترین راه برای دست یافتن به ویژگی های انتقاد صحیح در جامعه اسلامی، استفاده از متون دینی یعنی قرآن مجید و کلام معصومان و بیانات رهبری است؛ زیرا مقام معظم رهبری نیز به مهمترین ویژگی های انتقاد صحیح در بیانات خود اشاره نموده اند؛ بر اساس ضروری است که در این خصوص پوهش انجام گیرد؛ به همین جهت هدف اصلی از نوشتار حاضر که بر اساس روش توصیفی - تحلیلی نگارش یافته بررسی ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان جامعه اسلامی از دیدگاه منابع اسلامی با تکیه بر بیانات مقام معظم رهبری است و از جمله: دستاوردها و یافته های این پژوهش می توان به ویژگی های انتقاد صحیح از قبیل: عادلانه و منصفانه ، خیرخواهانه و بدون توهین و اهانت و ... اشاره نمود.

کلید واژه ها : انتقاد صحیح - مسئولان - جامعه اسلامی - قرآن - روایات.

* دانش آموخته سطح ۲، حوزه علمیه امام خامنه ای ، استان کرمانشاه .

مقدمه

انتقادگری و انتقادپذیری از نیازهای یک مومن برای اصلاح گفتار و رفتار در راه تقرب به خدای متعال است. اعمال نظارت و انتقادگری از جانب مردم بر مسئولان، ابزاری مهم در جهت مبارزه با فسادمسئولان و بهبود حکمرانی است؛ اما این انتقاد باید بر اساس ویژگی های معرفی شده در منابع اسلامی از جمله قرآن و روایات باشد.

مقام معظم رهبری درباره انتقاد صحیح از مسئولان، سخنرانی ها و بیانات مختلفی ایراد کرده اند. منظور از انتقاد صحیح از دیدگاه مقام معظم رهبری این است که انتقاد به گونه ای باشد که موجب شناخت نقاط قوت و ضعف شود و از این طریق به پیشرفت و اصلاح امور انجامد.^۱ منظور از «مسئول» یعنی کسی که مسئولیت دارد؛ یعنی کسی که باید در برابر سؤال پاسخگو باشد. یعنی امانت دار مسندی است که به وی سپرده شده است.

شناخت ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان برای پذیرش انتقاد از موضوعات مهم جامعه است، زیرا برخی مسئولان هستند که بر مسند قدرت و حکومت نشسته اند و به تعبیر قرآنی استکبار می ورزند و یا تکبر آنها را گرفته است و از درجه تحمل کمتری برخوردارند و نسبت به هرگونه انتقاد، واکنش های تند و خشونت باری بروز می دهد بنابراین باید انتقاد صحیح و مناسب از آنها صورت بگیرد، چرا که اگر انتقاد صحیح به آنها وارد شود بدون تندخویی در مقام پاسخ و اصلاح امور برمی آیند.

تاریخ انتقاد به اندازه عمر بشر است. هر انسانی از زمانی که به سن تشخیص خوب و بد می رسد، به نقد کردن اعمال، سخنان و اندیشه های خود و دیگران می پردازد. اما پیشینه انتقاد صحیح از مسئولان در جامعه اسلامی به دوران سیره حکومت اسلامی پیامبر و حضرت علی (علیه السلام) بر

^۱ - بیانات رهبری در دیدار مسئولان و کارکنان قوه قضائیه در آستانه سالروز هفتم تیر در تاریخ ۱۳۸۱/۴/۵

می‌گردد زیرا اولین انتقادات نسبت به کارگزاران به ویژه در سیره پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و حضرت علی (علیه السلام) بود. در خصوص موضوع ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان جامعه اسلامی از نگاه قرآن کریم و روایات با تکیه بر بیانات مقام معظم رهبری تاکنون هیچ مقاله ای نگارش نیافته است بنابراین ضروری است که در این خصوص پژوهش انجام گیرد؛ اما برخی مقالات وجود دارد به جهت رعایت اختصار به یک مورد اشاره می‌شود: مقاله علمی - ترویجی: «اصول و روش های نقد و انتقاد از نگاه قرآن و نهج البلاغه» نوشته محمد شعبانپور و فرشته کوئینی؛ این مقاله در خصوص مفهوم و جایگاه نقد و برخی از اصول نقد در ۱۰ صفحه نگارش یافته و فرق آن با پژوهش حاضر این است که در نوشتار حاضر به بررسی ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان در جامعه اسلامی علاوه بر قرآن و روایات در بیانات رهبری نیز اشاره کرده است؛ اکنون سؤال این است که ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان جامعه اسلامی از نگاه قرآن کریم و روایات با تکیه بر بیانات مقام معظم رهبری چه هستند؟ محقق در صدد است که با مراجعه به کتب تفسیری و روایی و برخی منابع مرتبط با موضوع به این سؤال پاسخ دهد.

۱-۱. مفهوم شناسی

۱-۱-۱. **مسئول:** واژه «مسئول» در لغت به معنای سرپرست، رئیس، آمده است.^۱ همچنین به معانی مکلف، موظف، وظیفه مند، سرپرست، مامور، متصدی، مدیر، وظیفه شناس نیز می‌باشد.^۲ در اصطلاح به معنای کسی که نسبت به چیزی وظیفه یا تعهد دارد و یا آن که مورد پرسش یا بازخواست قرار می‌گیرد. همچنین «مسئول» یا «مسؤول» کلمه ای است برون «مفعول» که از زبان عربی وارد زبان فارسی شده و امروز یکی از مصطلح ترین واژه‌ها در ذهن و زبان ایرانیان پارسی

^۱ - عمید، فرهنگ فارسی عمید، ذیل واژه مسئول.

^۲ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱۲، ص ۴۶۵.

گوی است. معنای این واژه آن چنان که در تعریف اسم مفعول می‌گویند یعنی «کسی که زیر سؤال است»، «کسی که از وی پرسیده می‌شود» یا «کسی که باید از وی پرسیده شود». همچنین «مسئول» یعنی کسی که مسئولیت دارد؛ یعنی باید در برابر سؤال پاسخگو باشد. یعنی امانت دار مسندی است که به وی سپرده شده است.

۱-۱-۲. انتقاد: واژه «انتقاد» در لغت به معنای اعتراض، ایراد، ایرادگیری، تنقید، خرده گیری،

عیب جویی، نکته گیری است.^۱ از تعبیرهای برخی واژه‌شناسان برمی‌آید چنانچه واژه انتقاد در مورد انسان به کار رود، مثلاً گفته شود: «فلانی را مورد نقد قرار دادم» به این مفهوم خواهد بود که سخن و کار او را ارزیابی کرده‌ام.^۲ انتقاد مصدر باب افتعال است و در کتب لغت عربی معنای جداگانه‌ای برای آن ذکر نشده است و در حقیقت، به عملیات نقد کردن، «انتقاد» گفته می‌شود.^۳ در زبان فارسی «انتقاد» در لغت دارای معانی سره کردن، نقد گرفتن پول، خرده گرفتن، جدا کردن خوب از بد یا گناه از گندم و مانند آن، به‌گزینی، شرح معایب و محاسن شعر یا مقاله یا کتابی یا سنجش اثر ادبی یا هنری بر معیار یا عملی تثبیت شده می‌باشد.^۴ در اصطلاح انتقاد عبارت است از شرح معایب و محاسن شعر یا مقاله یا کتابی، یا سنجش اثری ادبی یا هنری بر معیار یا عملی تثبیت شده.^۵

۱-۱-۳. آیات: در لغت از «آیه» گرفته شده به معنای نشان و علامت است،^۶ به نظر برخی از

اهل لغت آیه به معنای علامت و نشانه روشن و واضحی است که در محسوسات و معقولات به کار

^۱ - معین، فرهنگ لغت فارسی معین، ج ۴، ص ۳۳۸.

^۲ - فیروزآبادی، قاموس محیط، ج ۱، ص ۶۴۳.

^۳ - ابن‌منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۴۲۵.

^۴ - معین، همان کتاب، ج ۱، ص ۳۰۶.

^۵ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ذیل واژه انتقاد.

^۶ - ابن‌منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۶۳.

می‌رود.^۱ در تعریف اصطلاحی آن گفته شده: قطعه ای از قرآن است که در سوره ای واقع شده و شروع و پایان دارد و از چند جمله یا کلمه تشکیل شده است.^۲

۱-۱-۴. روایات: این کلمه مصدر «روی - یروی» است در لغت به معنای حمل کردن آمده و یا چیزی است که خود متعلق حمل واقع می‌شود. همچنین به معنای نقل سخن یا خبر از کسی آمده است.^۳ روایت در اصطلاح: نقل خبر از راویان متعدد به صورت نقل یک راوی از راوی پیش از خود است تا به معصوم برسد.^۴

۱-۲. برخی از ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان در جامعه اسلامی

نقد کردن مسئولان در عمل، در جامعه اسلامی ارزش محسوب می‌شود و نقدپذیری نیز در فرهنگ شیعی جایگاه اساسی دارد؛ در آموزه‌های دینی، ویژگی‌هایی مانند: خیرخواهی، انصاف، عدم اهانت و... برای انتقاد صحیح در نظر گرفته شده است و البته در بیانات مقام معظم رهبری نیز به این ویژگی‌ها برای انتقاد صحیح اشاره شده؛ در این قسمت از نوشتار به بررسی مهمترین این ویژگی‌ها پرداخته می‌شود:

۱-۲-۱. خیرخواهانه و هدایت گونه بودن

یکی از مهمترین ویژگی‌های انتقاد که در قرآن و روایات به آن اشاره شده است، اینکه انتقاد باید همراه با خیرخواهی و هدایت و اصلاح فرد و جامعه باشد؛ جدا کردن سره از ناسره و نشان دادن خوبی‌ها و درستی‌ها به هدف هدایت به سوی کمال و اصلاح امور انجام می‌شود. چنین نقدی

^۱ - راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۱۰۳.

^۲ - سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۱۵۷.

^۳ - فیومی، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۲۴۶.

^۴ - طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۳۹.

کاستیها نیست، بلکه پیدا کردن راههای درمان برای دردهای موجود و رهایی از بحران و آشفتگی و نابسامانی نیز هست.

مقام معظم رهبری در خصوص صفت دوستانه بودن برای انتقاد صحیح و دوری از خصمانه بودن انتقاد چنین بیان داشتند: «انتقاد اشکالی ندارد، بلکه لازم است؛ انتقاد برای اصلاح لازم است، انتقاد یک عمل دوستانه است، عمل خصمانه نیست؛ وقتی شما انتقاد می کنید یک عمل دوستانه است؛ همین «الْمُؤْمِنُ مِرَاءُ الْمُؤْمِنِ لِأَنَّهُ يَتَأَمَّلُهُ فَيَسُدُّ فَاقَتَهُ وَيُجَمِّلُ حَالَتَهُ»؛ مؤمن آینه مؤمن است، او را با دقت می نگرد تا نیازش را برطرف سازد و حالش را بهبود بخشد»، یعنی آنچه را در طرف مقابل وجود دارد که عیب در او است و مورد انتقاد شما است، شما آن را درمی آورید، به او میگویید، این بسیار کار خوبی است؛ انتقاد باید انجام بگیرد. گاهی اوقات انتقاد بایستی عمومی هم باشد؛ ما همیشه معتقد نیستیم که انتقاد بایستی درگوشی باشد؛ نه، گاهی هم باید عمومی باشد، اما اینکه ما به نحوی انتقاد بکنیم که آن شنوندهی انتقاد به تعبیر رایج بند دلش پاره بشود و بگوید «دیگر همه چیز از دست رفت، پدرمان درآمد»، این جوری نباید انتقاد بکنیم؛ ما گاهی اوقات اشتباه می کنیم در کیفیت انتقاد کردن و این جوری کار می کنیم».^۲

از منظر آیات و روایات انتقاد صحیح، غیر از انتقام جویی است. اگر کینه توزی به جای مهرورزی و مهربانی بنشیند، پرده ای تار در پیش چشم آدم کشده می شود که بین انسان و حقیقت و واقعیت، فرسنگها فاصله می اندازد و در نتیجه، نگاه انسان نگاهی دشمنانه و حرکتهای بعدی او هم حرکتهای براندازی و نفاق گونه خواهد شد. بنابراین اگر نقد و انتقاد به درگیری و دشمنی - و به قول معروف، مچ گیری و رو کم کنی - و انتقام جویی منجر شود، نه تنها مشکلی

^۱ - ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۷۳

^۲ - بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، در تاریخ ۱۳۹۷/۰۶/۱۵.

گشوده نخواهد شد، بلکه بر مشکلها افزوده می شود. چنانچه امام صادق (علیه السلام) می فرماید:

«إِيَّاكُمْ وَالْمِرَاءَ وَالْخُصُومَةَ فَإِنَّهُمَا يُمْرِضَانِ الْقُلُوبَ عَلَى الْإِخْوَانِ وَيُنْبِتُ عَلَيْهِمَا التَّفَاقُ^۱؛ از بگو

مگوهای بی حاصل و دشمنی‌ها بپرهیزید! زیرا این دو مایه بیماری دلها و زمینه ساز نفاق در میان مؤمنان است.» پرخاشگری و ستیزه جویی و به کار گرفتن عبارتها و تعبیرهای نیشدار و کینه توزانه، بذر بدبینی و بدخواهی را در جامعه می افشاند و نتیجه ای جز سلب آرامش و آسایش به دنبال ندارد.

مقام معظم رهبری در سخنی دیگر چنین بیان داشتند: «نقد را با عیبجویی و با عصبانیت و با بهانه گیری نباید اشتباه کرد؛ اما نقادی باید کرد. در عین حال نقدپذیر هم باید بود»^۲، کسی که به بهانه انتقاد می خواهد انتقام شخصی و یا گروهی خود را از دیگران بگیرد، دارای روحیه خود کم بینی و حقارت نفس گردیده است که شفای خاطر خود را در تخریب دیگران می بیند نه اینکه انتقاد صحیح کند؛ از این رو، هیچ گاه نمی تواند گام اصلاحی بردارد و سخن مصلحانه و خیرخواهانه بر زبان و قلم خودجاری سازد. ناقد مبتلای به این درد، نمی تواند نسخه شفابخش بیچد.

^۱ - کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۰.

^۲ - بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد؛ در تاریخ ۱۳۸۶/۰۲/۲۵.

نتیجه گیری

در مجموع از محتوای این پژوهش می توان چنین نتیجه گرفت که :

رشد و پیشرفت هر جامعه‌ای در گرو عملکرد صحیح مسئولان جامعه است؛ انتقاد از مسئولین در خصوص بررسی ضعفها و عیوب آنها در راستای انجام وظایف حکومتی و مدیریتی است. انتقاد صحیح از مسئولین باید از یک سری ویژگی ها برخوردار باشد تا مسئولین انتقاد از سوی مردم را پذیرا باشند؛ برای اینکه هدف اصلی انتقاد که تکامل و اصلاح فرد و جامعه است و مورد تأکید دین اسلام نیز می باشد، محقق شود، لازم است نقد مبتنی بر اصول و ویژگی های صحیح انجام شود. بهترین راه برای دست یافتن به ویژگی های انتقاد صحیح در جامعه اسلامی، استفاده از متون دینی یعنی قرآن مجید و کلام معصومان و بیانات رهبری است.

منظور از انتقاد صحیح از دیدگاه مقام معظم رهبری این است که انتقاد به گونه ای باشد که موجب شناخت نقاط قوت و ضعف شود و از این طریق به پیشرفت و اصلاح امور انجامد.

شناخت ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان برای پذیرش انتقاد از موضوعات مهم جامعه است، زیرا برخی مسئولان هستند که بر مسند قدرت و حکومت نشسته اند و به تعبیر قرآنی استکبار می ورزند و یا تکبر و تفاخر آنها را گرفته است و از درجه تحمل کمتری نسبت به زبردستان برخوردارند و نسبت به هرگونه انتقاد، واکنش های تند و خشونت باری بروز می دهد بنابراین باید انتقاد صحیح و مناسب از آنها صورت بگیرد چرا که اگر انتقاد صحیح به آنها وارد شود بدون تندخویی در مقام پاسخ و اصلاح امور برآیند.

برخی از ویژگی های انتقاد صحیح از مسئولان در جامعه اسلامی عبارتند از : خیرخواهانه و هدایت گونه بودن، عالمانه و آگاهانه بودن، عادلانه و منصفانه بودن، مبری از توهین و سخن ناشایست و انتقاد دوستانه نه خصمانه.

فهرست منابع و مآخذ

- *قرآن مجید. ترجمه حسین انصاریان.
- *نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.
۱. ابشیهی، شهاب الدین بن ابوالفضل، المستطرف فی کل فن مستطرف، محقق: سعید محمد لحام، بیروت: نشر عالم الکتب، ۱۴۰۸ هـ.ق.
 ۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، مصحح: میر دامادی، جمال الدین، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه، ۱۴۱۶ هـ.ق.
 ۳. اسلامی، سید حسن، اخلاق نقد، چاپ اول. قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۳ هـ.ش.
 ۴. بیانات رهبری در دیدار مسئولان قوهی قضائیه در آستانه سالروز هفتم تیر در تاریخ ۱۳۸۱/۴/۵
 ۵. بیانات مقام معظم رهبری در ابتدای درس خارج فقه، در تاریخ ۱۳۹۵/۰۷/۰۵
 ۶. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی در تاریخ ۱۳۹۴/۰۱/۰۱.
 ۷. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی در تاریخ ۱۳۹۴/۰۱/۰۱.
 ۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، در تاریخ ۱۳۹۷/۰۶/۱۵.
 ۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای هیأت دولت در تاریخ: ۱۳۸۱/۰۶/۰۴.
 ۱۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت در تاریخ ۱۲۹۵/۶/۰۳
 ۱۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از نخبگان علمی و دانشجویان، در تاریخ ۱۳۸۷/۰۷/۰۷.
 ۱۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد؛ در تاریخ ۱۳۸۶/۰۲/۲۵.
 ۱۳. تمیمی آمدی، احمد، غررالحکم و درر الکلم، بیروت: نشر کتب علمیه، ۱۴۰۷ هـ.ق.
 ۱۴. جوادی آملی، آیت الله، اخلاق کارگزاران در حکومت اسلامی: قم: فرهنگی رجاء، ۱۳۷۵ هـ.ش.
 ۱۵. حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، نشر جامعه مدرسین، ۱۴۰۸ هـ.ق.

۱۶. حسینی اصفهانی، سید مرتضی، کارگزاران شایسته در اسلام، قم: فرهنگ قرآن؛ ۱۳۸۴ هـ.ش.
۱۷. دلشاد تهرانی، مصطفی، اخلاق حرفه‌ای، تهران: انتشارات دریا، ۱۳۸۲ هـ.ش.
۱۸. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت دهخدا، تهران: نشر دانشگاه، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۱۹. ذاکری، عیار نقد (اصول نتایج و گونه‌های نقد)، تهران: مؤسسه خانه کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۸ هـ.ش.
۲۰. راغب اصفهانی، محمد بن حسین، مفردات قرآن، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۲۱. سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، بیروت: دارالکتب اسلامیة، ۱۴۱۴ هـ.ق.
۲۲. صدوق، محمد، الخصال، قم: نشر دارالمعارف، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۲۳. طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۵ هـ.ش.
۲۴. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران: مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵ هـ.ش.
۲۵. علی اکبری، حسن، اخلاق کارگزاران در نهج البلاغه، تهران: نشر رجاء، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۲۶. عمید، حسن، فرهنگ لغت عمید، تهران: نشر دانشگاه، ۱۳۷۹ هـ.ش.
۲۷. فرامرزی قراملکی، نقد در ترازوی اخلاق، چاپ اول. تهران: مؤسسه خانه کتاب، ۱۳۸۹ هـ.ش.
۲۸. فیروزآبادی، یعقوب، قاموس محیط، بیروت: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۹ هـ.ق.
۲۹. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، قم: منشورات دارالرضی، بی تا.
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، بیروت: دارالعلم، ۱۴۰۷ هـ.ق.
۳۱. مجلسی، بحار الانوار، بیروت: نشر دارالاحیاء التراث العربیه، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۳۲. معین، محمد، فرهنگ لغت معین، تهران: نشر سرایش، ۱۳۸۴ هـ.ش.
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: کتب اسلامیة، ۱۳۷۵ هـ.ش.
۳۴. موسی زاده، سید محمد، ویژگی‌های شخصیتی مدیران در سیره علوی، همایش رفتارشناسی علوی در گستره مدیریت، تهران: دانشگاه شاهد، ۱۳۸۲ هـ.ش.